

НЕЗАДОВОЛЕНІСТЬ У СИСТЕМІ “ЛЮДИНА-СОЦІУМ”: МІФОЛОГІЧНО-РЕЛІГІЙНИЙ АСПЕКТ

Л.О. Бут, викладач,

Сумський державний педагогічний університет ім. А.С. Макаренка

Розглянуто архетипову природу феномена незадоволеності в системі “людина-соціум”, відображену в контексті міфологічної та релігійно-містичної картини світу.

Кожна людина має за мету свого життя досягнути щастя. Але цей намір стикається з глибокими протиріччями суспільного співіснування, протиріччями між особистістю і суспільством, родом та індивідом. У дійсності одне не може існувати без іншого, але в той же час і те, й інше претендують на виняткове право на існування. Суспільство має тенденцію поглинати людину, придушувати її “Я”, перетворювати її на “мурашу, що старанно працює заради злагоди мурашника” [7, с. 202]. Людина ж прагне автономії, свободи, всі свої духовні сили вона спрямовує до того, щоб її особисте існування відповідало індивідуальному, особливому існуванню. Наслідком цього споконвічного протиріччя є явище незадоволеності, різноманітні форми і прояви якого насичують історію людства справжнім драматизмом.

Відображення цієї проблеми ми знаходимо ще в надрах дофілософського знання, яке без перебільшення можна назвати безмежною скарбницею образів та асоціацій, до цього часу ще не прочитаних сучасним людством адекватно і в повній мірі. У міфологічному та релігійно-містичному пластах людської культури представлений велетенський духовний досвід її розвитку, що намагався поєднати в єдиній світовій гармонії буття паралельні світи – світ колективного і світ індивідуального духовного існування. Ці феномени духовного життя є предметом розгляду цілої низки наук – антропології, етнографії, історії культури, соціології та ін.; їх дослідження пов’язане з іменами таких вчених, як Е. Тайлор, Дж. Фрезер, Е. Дюркгайм, Л. Леві-Брюль, К.-Г. Юнг, К. Леві-Строс, В. Пропп, М. Еліаде.

Аналіз змісту архаїчних колективних уявлень про світобудову, синкретичних за способом відображення дійсності і символічних за способом вияву, дозволяє зрозуміти природу феномена незадоволеності та з’ясувати представлений у міфах, віруваннях, у мистецтві, літературі різних народів світу, незважаючи на розмаїття культурних інваріантів, загальний для всього людства алгоритм його подолання.

У первісному суспільстві ще не існує духовної рефлексії незадоволеності. Проте сама незадоволеність як необхідний атрибут існування людини і соціуму фіксується у вигляді архаїчних кодів, прадавніх способів переживання світу, які є індивідуальним людським вираженням символічних структур світоустрою і слугують свого роду первинними схемами соціальної поведінки. У сучасній науці, завдяки дослідженням К.-Г. Юнга, подібні стійкі психічні структури світосприйняття отримали назву “архетипів”.

Первісна людина виокремлювалася з природи в умовах жорстокої боротьби за існування. Навколишній світ, небезпечний і загрозовий, переживався як страшний і жахливий, сповнений люті і ненависті. Ці суб’єктивно психологічні елементи буття як первинні форми незадоволеності персоніфікувалися у свідомості архаїчної людини, набуваючи властивостей реальності, що розглядалася як рівнопорядкова з реальністю навколишнього середовища. Так формувалися колективні уявлення про Хаос і народжувалася одвічна мрія людства про гармонійне, вічне, позбавлене страждання і зла існування – Космос, тобто Порядок. Внутрішня природа Хаосу віддзеркалюється в образах хтонічного мороку, царства смерті і виступає, наприклад, в античній міфології в образах Тартара, Аїда, Стікса, Лети. Це підземний світ, заселений істотами, які ніколи не виходять з “черевного” стану, які не змогли подолати своєї хтонічної ембріональності, хоч і розвинулись у певні “протоформи” і зафіксувалися у проміжному стані. Єдиним захистом від Хаосу стають ритуальні заборони, порушення яких каралося миттєво, оскільки це загрожувало загальносвітовою руйнацією.

Однак Хаос – це не непізнана та жахлива стихія світоутворення. Перш за все – це первинний стан світу, який передував створенню Космосу. Хаос темний та жахливий, він завжди ворожий богам та людині. Усі космогонічні міфи містять у собі мотиви символічної боротьби принципів Порядку та Хаосу. Подвиг Героя, творця Космосу, – у перемозі над Хаосом. Так, у найдавнішій космогонії месопотамського світу “Enuma elish” Порядок представляє верховний вавілонський бог Мардук, який перемагає чудовисько праокеану Тіамат і створює світ із суміші його залишків. У давньоєврейському міфі бог Яхве створив Всесвіт внаслідок перемоги над першим чудовиськом Рахав. У давньому Єгипті фараон прирівнювався до бога Ра – переможця міфічного дракона Апопа, у той час як його вороги ідентифікувались з цим драконом.

Проте, оскільки уся світоструктура колись виникла (була створена), вона вже саме тому містить у собі елемент нестабільності (Хаосу), тобто має тенденцію до розпаду, а від того повинна підтримуватися і, коли це необхідно, “перетворюватися”, за висловом Мірча Еліаде. Таким чином, перемога над Хаосом – процес не закінчений, а тимчасово “відкладений”.

Шлях такого “перетворення” – повернення до первісного стану хаосу через ритуал, який суворо контролює та регламентує контакти з деструктивними елементами світобудови. Таке повернення відбувається, зокрема, через ритуальну оргію як процес тимчасової (але контрольованої) дезінтеграції соціальних структур в ім’я поновлення світового циклу, циркуляції священної космічної енергії. Святкування Нового року у всіх народів світу та регулярні карнавали є щорічним повторенням космогоній. “Гасіння вогнів, повернення душ померлих, знехтування становими відмінностями, як, наприклад, під час сатурналій, еротичні вільності, оргії і т. ін. символізували занурення Космосу у Хаос” [8, с. 54].

Другий шлях оновлення структури Космосу через зіткнення з Хаосом – шлях Героя, що здійснює мандрівку у світ Хаосу. Якщо Герой порушує ритуальні заборони, він гине (міф про Орфея, аналогічний японський міф про Ідзанагі та Ідзанамі). Якщо ж герой має риси священної жертви (наприклад міф про смерть Адоніса, причиною якої стало жіноче хтонічне божество, пов’язане з енергіями родючості), то він є посередником між Хаосом та перетворюваним світом. Смерть Бога (Героя), так би мовити, являє собою фільтр, що вбирає в себе руйнівні елементи Хаосу. Його жертва є спасінням світу, який поповнює свої виснажені енергії. “Мандрівка героя в Хаос” має своєю метою звільнення творчих конструктивних сил, закладених у Хаосі. Так, перемога над хтонічним божеством Горгоною, що уособлює в собі сили Хаосу, закінчується звільненням сил уявлення (з тіла Горгони народжується крилатий кінь Пегас) і сил зцілення (з ший Горгони витікає кров, яку Асклепій, бог лікування, використав для боротьби з хворобами).

Людина є подібною до Всесвіту, одним з елементів космологічної схеми. Проте і сфера соціального, структура та механізм дії людської спільноти (“мезокосму”) також визначаються космогонічними принципами та аналогіями, які і є по суті внутрішніми характеристиками соціуму. Так, грецьке слово “Космос” від початку було полісемантичним і окрім смислу “порядок”, “устрій”, “будова”, означало також “державний лад”, “правовий устрій”, “світовий порядок”, “світобудова”, “світ”. Не випадково у практиці всіх прадавніх народів майбутні правителі проходили ретельну підготовку, сенс якої містився в осягненні сакральних законів організації світобудови.

Адже саме такою є логічна та змістовна спадщина міфологічного розуміння світоустрою, що залишили нам прадавні космогонії і в межах якої незадоволеність розуміється як невід’ємна характеристика буття, джерело конструктивної і деструктивної енергії.

Проте в руслі космогонічних ідей про світобудову поступово формувалася й інша традиція, традиція індивідуального шляху “спасіння душі”. У цьому плані моральні пошуки людини інтерпретуються як втрата людською душею зв’язку зі співмірністю ідеальної світобудови та знаходження цього зв’язку. Незадоволеність в усіх її проявах

(скорбота, страх, бажання, гнів) маркується як знак душевної неврівноваженості, втрата міри, відповідності гармонії порядку. Мудра ж людина знаходить таку моральну співмірність. Можна сказати, що в релігійній думці вимальовується свого роду філософія душі людини як істоти, духовно розділеної, часткової, але прагнучої поєднатися з Вічністю, Абсолютом, знайти своє місце в універсальній світобудові через посередництво духовної роботи з архетиповими символами – кодами (знаками) Божественного світоустрою, закріпленими у колективному несвідомому і “вживленими” через нього в людську психіку.

Цикл духовного життя людини (“мандри душі”) постає як двофазовий процес інволюції та еволюції – первісного “відпадиння” душі від цілого (Єдиного) в її земному тілі і тяжкий, сповнений земних випробовувань та спокус шлях піднесення душі в ім’я возз’єднання з первісним цілим, повернення у сферу істинного буття. Це повернення досягається шляхом очищення душі і уподібнення її Богу. Стан неврозу, психологічної незадоволеності, відчуття особистої неповноцінності виникає у людини у такій життєвій ситуації, коли одне з двох базових начал її душі стає домінуючим і пригнічує інше. Одна крайність проявляється в інтелектуальній, раціоналістичній аскезі, жорсткому самоконтролі розуму, коли витісняються тілесні потреби і відповідні їм емоційні переживання. Друга крайність у розвитку індивідуальної психіки пов’язана з самопотуранням нижчим тілесним інстинктам, коли слабшає потреба у розвитку духовних, надособистісних начал. Іншими словами, людина втрачає психологічну рівновагу, втрачає контакт з регулювальним центром своєї душі.

Подібні екзистенційні переживання виникають у людини, що пережила крах своїх “відносних” цілей і переконалася в даремності багаторічних зусиль. Подібний стан часто виникає на вершині успіху. Екзистенційний надлам і відповідна реакція з переживанням безглуздості – це симптом завершення будь-якої суттєвої частини життєвої програми людини. Завершення передбачає “прощання з плодами” і відчуття природної спустошеності. “І озирнувся я на всі діла мої, що зробили руки мої, і на працю, якою працював, коли робив їх; і ось, все суєта і марність духу, і нема користі під сонцем”, – пише Еклезіаст [2, с. 765].

Екзистенційна криза супроводжується інтенсивним психічним болем, з яким нелегко впоратися. Радикальною “анестезією” може стати самогубство. “Мені смерть уявляється нині рідним домом після довгих років ув’язнення”, – читаємо ми у тексті давньоєгипетського “Діалогу розчарованого зі своєю душею” [6, с. 85]. “І зненавидів я життя! – вигукує Еклезіаст. – І вшанував я мертвих, що давно померли, більше ніж живих, які й досі живуть; і благословенним є той, хто ще не існував, хто не бачив недобрих справ, що відбуваються під сонцем” [2, с. 767]. Людина поза кризою відчуває свій шлях як пряму лінію, спрямовану вперед і вгору. Криза викривлює цю пряму і перетворює її в замкнуте коло, що символізує безвихідь. Буддизм у символі колеса, яке постійно крутиться, так би мовити, зафіксував це відчуття: “Народження знову і знову – сумне” [4, с. 443].

“У кожній людині є людина архаїчна, успадкована від прадавнього первісного людства”, – стверджує М. Бердяєв [1, с. 111]. Тож архетипові, міфологічні, містичні характеристики колективного мислення не пов’язані тільки з онтологією первісних, примітивних суспільств; вони притаманні в тій чи іншій мірі, в тій чи іншій формі і сучасним суспільствам, природі людської свідомості в цілому. Більше того, на думку сучасних методологів науки, “в дійсності міф не є за визначенням “хибним” знанням, або, точніше сказати, він не більш хибний, ніж будь-яка інша форма знання (в тому числі й наука). Більш коректно з наукового погляду говорити про гносеологічну амбівалентність міфу, його здатність відображати реальність з різним ступенем адекватності – властивість, яка цілком узгоджується зі знаменитим критерієм фальсифікації К.Р. Поппера” [4, с. 74].

І суспільне, і індивідуальне життя, на думку Юнга, складається з комплексу невблаганних протилежностей – народження і смерті, щастя і страждання, добра і зла і т. ін. Коли людина або суспільство заплутані нескінченністю переживань, то аргументи

розуму, умоспоглядальні судження з їх логічними категоріями стають безсилі. Переживання такі глибокі, що до них не підходять ніякі пояснення. Ось чим пояснюється захоплення сучасної людини різними проявами душевних глибин – не тільки у формі психології і психоаналізу, але й у формі спиритизму, астрології, теософії, парапсихології і тому подібного. “Тяга до вічних образів нормальна, для того вони й існують, – пише К.-Г. Юнг. – ...Вони повинні приваблювати, запевняти, зачаровувати, приголомшувати. Вони створені з матеріалу одкровення й відображають першопочатковий досвід божества. Вони відкривають людині шлях до розуміння Божественного й одночасно охороняють від безпосереднього з ним зіткнення” [8, с. 101].

Список літератури

1. Бердяев Н. О самоубийстве // Суицидология: Прошлое и настоящее: Проблема самоубийства в трудах философов, социологов, психотерапевтов и в художественных текстах. – М., 2001.
2. Библия. Книги Священного Писания Ветхого и Нового завета. – М., 1988.
3. Дхаммапада. XI, 153 // Поэзия и проза Древнего Востока. – М., 1967.
4. Лебедев С.Д. Синергетический аспект мифотворческого процесса // Синергетика: человек, общество. – М., 2000.
5. Поэзия и проза Древнего Востока. – М., 1973.
6. Фарре Л. Философская антропология // Это человек: Антология. – М., 1995.
7. Элиаде М. Священное и мирское. – М., 1994.
8. Юнг К.Г. Архетип и символ. – М., 1991.

Summary

It was analyzed the archetypical essences of phenomena of unsatisfaction in the system “man-society”, which was reflected in the mythological, religion and mystical picture of world.